

Μη κυβερνήσιμα απορρίμματα και γενικευμένη εξημέρωση

Ghassan Hage, *Είναι ο ρατσισμός περιβαλλοντική απειλή;*, επιστημονική επιμέλεια: Στάθης Παπασταθόπουλος, μετάφραση: Σωτήρης Σιαμανδούρας, Gutenberg, 2023.

«...η ρατσιστική κρίση, όπως αυτή εκδηλώνεται με την Ισλαμοφοβία, και η περιβαλλοντική κρίση δεν επηρεάζουν τυχαία η μία την άλλη· στην πραγματικότητα, αποτελούν μέρος της ίδιας κρίσης, μιας κρίσης του κυρίαρχου τρόπου κατοίκησης του κόσμου, που αναπαράγεται τόσο από τη φυλετική όσο και από την περιβαλλοντική κυριαρχία. Έτσι, ο ρατσισμός συνιστά περιβαλλοντική απειλή όχι μόνο επειδή έχει, εδώ κι εκεί, μια εξωτερική επίδραση στην περιβαλλοντική κρίση -που πράγματι έχει-, αλλά επειδή την εντείνει εκ των έδρων» (σ. 37).

Η σύνδεση ρατσισμού, οικολογικής κρίσης και περιβαλλοντικής υποβάθμισης έχει αναδυθεί εδώ και δεκαετίες τόσο μέσα από ένα πλήθος κοινωνικών κινημάτων (εναντίον των τοξικών και για την προστασία του περιβάλλοντος) και αγώνων (ιθαγενών πληθυσμών) όσο και από την ακαδημαϊκή έρευνα. Στη συζήτηση αυτή το κείμενο του Γκασάν Χαζ, καθηγητή ανθρωπολογίας και κοινωνικής θεωρίας στο Πανεπιστήμιο της Μελβούρνης, έρχεται να προσθέσει το δικό του -πολύτιμο, από αρκετές απόψεις- λιθαράκι. Από την άποψη αυτή εύκολα διαπιστώνουμε τη θεμελιώδη σημασία που έχουν για τον σημερινό πολιτικό λόγο πολλές από τις έννοιες που το διατρέχουν: αλλόττητα, εθνοφυλετικός Άλλος, διακυβέρνηση, κυβερνησιμότητα, εξημέρωση (γενικευμένη και της φύσης), πολυπολιτισμικότητα και αφομοίωση (πολυπολιτισμικός-αφομοιωτικός μηχανισμός), φυλετικοποίηση του Άλλου, κοινωνική κατασκευή, ζώδης Άλλος, φυλετικοποιημένα ζωικά κατηγορήματα (ζωομορφικές μεταφορές του Άλλου), λευκό προνόμιο, περιβαλλοντική δικαιοσύνη, κλιματική αποικιοκρατία κ.ά.

Από την εισαγωγή ήδη ο συγγραφέας καθιστά σαφές ότι η απάντηση στο ερώτημα του τίτλου δεν μπορεί παρά να είναι καταφατική, καθώς ο ρατσισμός «ενισχύει και αναπαράγει την κυριαρχία των βασικών κοινωνικών δομών που βρίσκονται πίσω από τη δημιουργία της περιβαλλοντικής κρίσης - που είναι οι δομές πίσω και από τη δική του δημιουργία. Υπό την οπτική αυτή διερευνώνται ποιες είναι αυτές οι θεμελιώδεις δομές και ποιοι οι τρόποι με τους οποίους ο ρατσισμός λειτουργεί προς επικύρωση και ενίσχυσή τους. Εντοπίζονται και ερευνώνται τα πεδία ομοιότητας μεταξύ της οικολογικής κρίσης και της κρίσης που εκφράζεται με την ισλαμοφοβία· οι μορφές αλλοποίησης,

κυριαρχίας και κυβερνησιμότητας που μοιράζονται από κοινού ο ρατσισμός και η άσκηση κυριαρχίας στο περιβάλλον· η δυναμική της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης ανθρώπων και πόρων που συνεπάγεται η αποικιοκρατία· οι δομές γενικευμένης εξημέρωσης ως τρόποι ύπαρξης. Για τον συγγραφέα, οι πιο θεμελιώδεις μορφές παραγωγής τόσο του ρατσισμού όσο και του ειδικού δεν εντοπίζονται στον τρόπο κυβερνησιμότητας, κυριαρχίας και αλλοποίησης, ούτε στην αποικιακή και καπιταλιστική εκμετάλλευση, αλλά στη γενικευμένη εξημέρωση που αναπαράγει ο ρατσισμός, ο οποίος αναπαράγει επίσης και ενεργοποιεί τους βλαπτικούς τρόπους συσχέτισής μας με το περιβάλλον. Ο Χαζ τονίζει τη «θανάσιμη επιτελεστικότητα» του ρατσισμού, την πρωτεϊκή ικανότητά του να μεταβάλλεται και να προσαρμόζεται, διατηρώντας ακέραιη τη δραστηριότητά του ως μιας τεχνολογίας διακυβέρνησης και προτείνει έναν αντιρατσισμό που θα αφορά τη δημιουργία μιας διαφορετικής και καλύτερης τάξης πραγμάτων, όπου η εργαλειακή λογική της εξημέρωσης δεν θα είναι η μόνη πραγματικότητα. Στην προοπτική αυτή κινητοποιεί την κριτική ανθρωπολογική σκέψη, στρέφει το βλέμμα προς τη ριζική διαφορά, διερευνά στα διάκενα του δικού μας κυρίαρχου εργαλειακού τρόπου ζωής εναλλακτικές μορφές ύπαρξης και συσχέτισης που να θεμελιώνονται στην αμοιβαιότητα και στη συμμετοχικότητα.

Το βιβλίο του Χαζ δεν στερείται ιδεών και προτάσεων που παρουσιάζουν ένα αναμφισβήτητο ενδιαφέρον. Για παράδειγμα, ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα ερμηνευτικά εργαλεία της προσέγγισής του είναι η «γενικευμένη εξημέρωση»: η ρατσιστική και πανσυμπεριληπτική περιβαλλοντική κρίση αποτελούν μία κρίση του ίδιου του πεδίου της ζωής, όπως αυτή βιώνεται στο πλαίσιο του κυρίαρχου τρόπου κατοίκησης του κόσμου, που ονομάζεται γενικευμένη εξημέρωση και η οποία προσανατολίζει τα σώματα σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις, επηρεάζοντας το πώς «ενοικούν τον χώρο», πώς κατοικούν στον κόσμο. Ωστόσο, παρότι η εξημέρωση διάφορων ειδών αποτελεί μία κοινή διαδικασία διαχρονικά, η γενικευμένη εξημέρωση ως τρόπος ύπαρξης διαφοροποιείται, καθώς στοχεύει στην εξημέρωση ολόκληρου του περιβάλλοντος, όντας παράγωγο της παγκοσμιοποίησης του έθνους της επικοιστικής αποικιοκρατίας, με κύρια χαρακτηριστικά: την κατάληψη ενός χώρου που πριν καταλάμβαναν άλλοι· τη βίωση της διαφοράς μεταξύ εξημερωτή και εξημερωμένου ως πόλωσης· τις πρακτικές χωροθετημένης απόσπασης, με στόχο τη μεγιστοποίηση της εκμετάλλευσης των εξημερωμένων μέσω της καπιταλιστικής συσσώρευσης και της εξάλειψης όσων θεωρούνται επικίνδυνοι.

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι ο συγγραφέας επέλεξε να ασχοληθεί κυρίως με μία μορφή ρατσισμού, εκείνον απέναντι στους μουσουλμάνους, που είναι γνωστός ως ισλαμοφοβία, καθώς συνιστά την κυρίαρχη και τη σημαντικότερη μορφή ρατσισμού στον κόσμο, μία εκδοχή του δυτικού/λευκού ρατσισμού που έχει τις ρίζες του στη δουλεία και στην αποικιοκρατία: «Ο Άραβας/Μουσουλμάνος που αναζητεί άσυλο φτάνει στα σκαλοπάτια της Δύσης πάντοτε ήδη ως καταπατητής των εθνικών και ταξικών συνόρων και ως ένα κοινωνικά και πολιτισμικά μη κυβερνήσιμο σώμα που αιωρείται μεταξύ του καθεστώτος της “κατσαρίδας” και εκείνου του “λύκου”» (σ. 65). Ως εκ τούτου ορισμένα από τα ερωτήματα που θα θέσει και θα επιχειρήσει να απαντήσει χαρακτηρίζονται από αυτή την επιλογή του: «Τι σημαίνει να βιώνεις τον κόσμο ισλαμοφοβικά; Τι τρόπους ανήκειν στο περιβάλλον ως σχέση

και ως χώρο προϋποθέτει η Ισλαμοφοβία; Τι είδους υποκείμενο επικαλείται; Τι είδους ταξινομήσεις της ετερότητας και τι είδους πρακτικές γεννά; Πώς παρουσιάζει κανείς τη βιωσιμότητα της ζωής του ισλαμοφοβικά; Δηλαδή, πώς φτάνουν ορισμένα υποκείμενα να σκεφτούν ότι, δρώντας ισλαμοφοβικά, προστατεύουν αυτό που κάνει τη ζωή τους αξιοβίωτη;» (σ. 36). Διευρύνοντας το πεδίο, δεν είναι δύσκολο από την έννοια της μη κυβερνησιμότητας, του μη ελέγχου των ανθρώπινων σωμάτων (των μουσουλμάνων Άλλων) να φτάσουμε σε εκείνη της μη κυβερνησιμότητας των απορριμμάτων, όπου αποικιακή κρίση και ρατσιστική κρίση συγκλίνουν/συναντιούνται: «Η φυλετικοποίηση των Αράβων υποδήλωνε πάντοτε ότι ανήκαν περισσότερο στην τάξη της βρομιάς, του σκουπιδιού, του απορρίμματος, ένα αναπόφευκτο υπόλειμμα της διαδικασίας της αποικιοποίησης με το οποίο είναι κανείς αναγκασμένος να ζει και να τα βγάζει πέρα χωρίς να μπορεί να απαλλαγεί... Ο ρατσισμός σήμερα... παρουσιάζει όλα τα σημάδια της διαδικασίας διαχείρισης απορριμμάτων στον τρόπο με τον οποίο θεσμοθετείται με τη μορφή μαζικού εγκλεισμού στις ΗΠΑ, με την πολιορκία της Γάζας ή με τα κέντρα κράτησης στην Αυστραλία. Ωστόσο, ενώ η κατηγορία της κατσαρίδας μπορεί να μας οδηγήσει στον Άραβα ως μορφή απορρίμματος, η κατηγορία του λύκου δεν το κάνει αυτομάτως αλλά μόνο στο πλαίσιο της μη κυβερνησιμότητας... Γιατί τι είναι η οικολογική κρίση αν όχι μια κρίση μη κυβερνήσιμων απορριμμάτων, στη μορφή είτε πλαστικών στους ωκεανούς είτε τοξικών χημικών στους ποταμούς και στο έδαφος είτε αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα;» (σσ. 67-68). Με άλλα λόγια η κυριαρχία, η εργαλειακή σκέψη και ο υπολογιστικός λόγος διαποτίζουν τόσο τις ενδοανθρώπινες σχέσεις όσο και εκείνες που έχουμε με τα ζώα και τη φύση· συνδέονται ασφαλώς με την άσκηση πλήρους ελέγχου (κυβερνησιμότητα) του Άλλου και τον φόβο που προκαλεί η αδυναμία άσκησης ελέγχου (βλ. «Το γίνεσθαι-λύκος του Μουσουλμάνου Άλλου», όπου υπογραμμίζεται η απειλητική μορφή ενός μουσουλμάνου, μη περιορίσιμου και μη ενσωματώσιμου).

Κατά έναν ανάλογο τρόπο κάθε είδος διαχωρισμού συνιστά περιβαλλοντική απειλή. Είναι ενδεικτικό πως μεγάλο μέρος των προβληματισμών και των επιχειρημάτων του συγγραφέα απαντά και ισχύει τόσο στον οικοφεμινισμό όσο και στον αντιειδισμό. Έτσι στη θέση ενός αφηρημένου «Ισλάμ» και του αδιαφοροποίητου πληθυντικού «Μουσουλμάνοι» θα μπορούσαμε να βάλουμε τον εξίσου αδιαφοροποίητο πληθυντικό «Ζώα» και οδηγούμαστε στην ίδια ομογενοποίηση απειλητικών μορφών αλλότητας: για τον καπιταλισμό ό,τι είναι μη κυβερνήσιμο, ό,τι δεν εξημερώνεται –είτε ανθρώπινο είτε μη ανθρώπινο– αποβάλλεται στον χώρο του ζώου, εξού και η (γλωσσική) ταύτιση που πάντα επιχειρείται μεταξύ «απόβλητων» και ζώων.

Όπως πολύ σωστά διαπιστώνεται, η έννοια της κυριαρχίας είναι συμφυής στον καπιταλισμό: «Τα καπιταλιστικά έθνη πρέπει πάντοτε να αιωρούνται μεταξύ του να εκπολιτίζουν τον εαυτό τους και να επιτρέπουν στη “νόμιμη συσσώρευση” να κυριαρχεί, έτσι ώστε να αποκλείουν τη λεηλασία, το πλιάτσικο, τον εξανδραποδισμό και τη γενοκτονία που γεννούν τον συσσωρευμένο τους πλούτο. Ωστόσο, πρέπει επίσης να βρίσκουν διαρκώς μέρη στο εσωτερικό και/ή στο εξωτερικό τους, όπου η κυριαρχία της ισχύος να μπορεί να εκτοπίζει την κυριαρχία του νόμου έτσι που να τους επιτρέπεται να λεηλατούν, να εξανδραποδίζουν και να ληστεύουν εκ νέου. Από τούτη την άποψη αυτό δεν διαφέρει από το κυνήγι. Σε μια κοινωνία κυνηγών δεν μπορεί κανείς να κυνηγήσει μόνο μία φορά, να

γδάρει και να τεμαχίσει το κρέας και να το εμφανίσει καθαρό στο τραπέζι διαχωρισμένο από τη διαδικασία παραγωγής του· είναι αναγκασμένος να το κάνει διαρκώς» (σσ. 76-77). Έτσι ο εκμεταλλευτικός καπιταλισμός εμπεριέχει στον πυρήνα του δύο διαφορετικούς τύπους ανάπτυξης και καπιταλιστικής κοινωνικότητας: ο ένας είναι η πολιτισμένη, κοσμοπολίτικη, κρατικά ρυθμισμένη, έννομη, κοινωνικά και οικολογικά ευαισθητοποιημένη εκμετάλλευση· ο άλλος χαρακτηρίζεται από τον άγριο, ανεξέλεγκτο, της κλοπής και του πλιάτσικου, καπιταλισμό, χωρικά και κοινωνικά περιφερειακό ως προς το κοσμοπολίτικο κέντρο – και αυτή η λογική κέντρου-περιφέρειας μπορεί να είναι διεθνική, ενδο-εθνική, όπως και ενδο-αστική. Αυτές οι δύο μορφές εκμετάλλευσης συνυπάρχουν και είναι ίδιο της φύσης του καπιταλισμού σε κάθε φάση του· όχι μόνο κατά το στάδιο της πρωταρχικής συσσώρευσης: ακόμη και όταν απομυζήσουμε πλήρως τους πόρους της γης, υπάρχει πάντα η προοπτική εκμετάλλευσης του διαστήματος!

Από τη σκοπιά αυτή την πραγματικότητα της γενικευμένης εξημέρωσης δεν μπορούμε να τη δούμε ξέχωρα από την έννοια της κυριαρχίας που επιβάλλει ο καπιταλισμός σε όλα τα όντα: κυριαρχία επί των ζώων, κυριαρχία επί ορισμένων ομάδων, κυριαρχία επί της φύσης: «Υπάρχει μακρά παράδοση εγκαθίδρυσης μιας σχέσης αναλογίας ανάμεσα στην ανθρώπινη κυριαρχία και στην κυριαρχία επί της φύσης μέσα από την υπογράμμιση των ομοιοτήτων μεταξύ των δύο πρακτικών και των τρόπων σκέψης και ταξινόμησης με τους οποίους συνδέονται... ομοιότητα ανάμεσα σε μορφές ρατσιστικής καθυπόταξης ανθρώπων και στο μικροεπίπεδο και στο μακροεπίπεδο από τη μία και στην ειδικτική καθυπόταξη των ζώων από την άλλη» (σ. 39).

Ο καπιταλισμός δεν μπορεί να επιβιώσει διαφορετικά: χρειάζεται «άχρηστα» σώματα, είτε προς εκμετάλλευση είτε προς εκτόνωση. Κάτι που αναγνωρίζει ο Χαζ: «...η βία και οι διακρίσεις που χαρακτηρίζουν τον ρατσισμό δεν συνιστούν μια απόκλιση για τις δημοκρατικές κοινωνίες, αλλά ένα μόνιμο χαρακτηριστικό τους που συνδέεται με τη διακυβέρνηση και την εκμετάλλευση αποικιοποιημένων χώρων... ο πολιτισμένος χώρος της νομιμότητας και της δημοκρατίας εξαρτάται από τον ρατσιστικό αποικιακό χώρο της μη ρυθμιζόμενης συσσώρευσης για την ύπαρξη, τη συντήρηση και την αναπαραγωγή του» (σ. 79). Υπάρχει μία γραμμή η οποία διαχωρίζει –αλλά κατά βάθος ενώνει– την κοσμοπολίτικη καλοσύνη από την αποικιακή αγριότητα και η οποία όσο και αν επιχειρείται να μη γίνεται αντιληπτή δεν παύει να είναι ο ομφάλιος λώρος που τις συνδέει: «αποσκοπεί στο να διασφαλίσει ότι η εμπειρία που έχουν οι πολίτες της κοσμοπολίτικης καλοσύνης από την “καλή ζωή” δεν διαταράσσεται από εκείνη της αγριότητας που απαιτείται προκειμένου να βιώσουν την εμπειρία αυτής της καλής ζωής» (σ. 84).

Ωστόσο, στην πορεία της ανάγνωσης του βιβλίου, μετά από ένα σημείο, και ενώ υπάρχει η αίσθηση μιας ριζοσπαστικής πρότασης, εμφανίζονται τα ίχνη μιας αναγωγιστικής ματιάς απέναντι στην καπιταλιστική εκμετάλλευση ανθρώπων και φύσης, με συνέπεια να καθίσταται σχετικά «προβληματική» η κατάληξη του Χαζ, καθώς θεωρεί τη συναισθηματική διάσταση τον θεμελιώδη μηχανισμό πίσω από τη ρατσιστική και οικολογική εκμετάλλευση: «Μπορούμε εύκολα να ισχυριστούμε ότι η αποικιακή ρατσιστική εκμετάλλευση αναπαράγει και νομιμοποιεί τον ίδιο άγριο,

αχαλίνωτο και απάνθρωπο καπιταλισμό που κυβερνά την υπερεκμετάλλευση της φύσης. Ωστόσο, η καπιταλιστική εκμετάλλευση, παρά τα όσα εξηγεί, αφήνει ανεξήγητη τουλάχιστον μία όψη και των δύο κρίσεων: τη συναισθηματική τους διάσταση. Η διερεύνηση μερικών από τις πιο σημαντικές εκφράσεις αυτών των συναισθηματικών πραγματικοτήτων θα μας οδηγήσει στον πιο θεμελιώδη κατά τη γνώμη μου μηχανισμό πίσω από τη ρατσιστική και οικολογική εκμετάλλευση» (σσ. 85-86, βλ. «Οι στοιχειώδεις δομές της γενικευμένης εξημέρωσης» και «Συμπεράσματα»): έτσι η εκμετάλλευση από πολιτική-κοινωνική πραγματικότητα μετατρέπεται σε πρωτίστως ζήτημα ψυχολογικό.

Κανείς δεν αμφισβητεί την ανάγκη μιας ηθικοπολιτικής εναλλακτικής κατεύθυνσης την οποία επικαλείται ο συγγραφέας· κανείς δεν αντιλέγει ότι η οικολογική και η ρατσιστική κρίση έχουν και μία συναισθηματική και ψυχολογική διάσταση που δεν θα πρέπει να παραβλέπεται: αυτό είναι παραπάνω από εμφανές. Μόνο που αυτή η εναλλακτική δεν μπορεί να μην έχει μία συνολικά και ξεκάθαρα αντικαπιταλιστική προοπτική. Έτσι, αν και η συμπεριφορά μας απέναντι στη φύση δεν μπορεί να μην είναι και ηθικά «στρατευμένη», δεν υφίσταται κανείς λόγος αυτή η ηθική στάση να αναφέρεται σε κάποιον υπερβατικό θεό ούτε έχει ανάγκη να ακολουθεί κάποιον θεσμό, όπως η επίσημη καθολική εκκλησία με ένα τόσο «αμαρτωλό» παρελθόν στο επίπεδο των διακρίσεων. Εξού και ενδεχομένως να «απογοητεύει» σε κάποιον βαθμό η ανάδειξη της παπικής εγκυκλίου *Laudato si'* (24 Μαΐου 2015) σε κείμενο αναφοράς: «...λες και έγραφε ειδικά για να με βοηθήσει να ολοκληρώσω αυτό το βιβλίο με έναν ωραίο θρησκευτικό τόνο, ο Πάπας δίνει έμφαση στη διασύνδεση μεταξύ περιβαλλοντικού και κοινωνικού... Ο ηθικός λόγος του Πάπα μπορεί να θεωρηθεί ως μια στιγμή θαλπωρής...» (σσ. 140, 142). Μόνο που είναι αναμφισβήτητο ότι και πολλά υψηλόβαθμα στελέχη πολυεθνικών που καταστρέφουν περιβάλλον και ανθρώπους δεν θα είχαν την παραμικρή αντίρρηση ούτε πρόβλημα να προσυπογράψουν τις γενικόλογες και «όμορφες» προτάσεις –συχνά στα όρια του κοινού τόπου– που διατυπώνει στη συγκεκριμένη εγκύκλιο επιστολή ο προκαθήμενος της καθολικής εκκλησίας... για να πράξουν αμέσως μετά τα αντίθετα. Το ίδιο θα μπορούσαμε να πούμε και για το πιο πρόσφατο sequel της εγκυκλίου: *Laudate Deum* (4 Οκτωβρίου 2023). Το ενδιαφέρον του Μπεργκόλιο για την κλιματική κρίση είναι καθαρά εργαλειακό, τον βοηθά, προκειμένου να επιβεβαιώσει την κυριαρχία του θεού και της καθολικής εκκλησίας – αρκεί να δούμε πώς κλείνουν τα εν λόγω κείμενα. Εκείνη του πάπα είναι μία ξεκάθαρα ανθρωποκεντρική θέση, από την οποία απουσιάζει ακόμη και η ρητή καταδίκη του κυνηγιού, της δολοφονίας αισθανόμενων υπάρξεων με δική τους αξία. Επιπροσθέτως η συγκεκριμένη εγκύκλιος δημιουργεί μεγάλη αμηχανία, τόσο λόγω των συνεχών βιβλικών αναφορών όσο και γιατί συχνά γίνεται λόγος για «βιώσιμη ανάπτυξη», μία έννοια γεμάτη αντιφάσεις. Οι διανοούμενοι που χειροκροτούν τον τάχα «προοδευτικό» και green πάπα, απομονώνοντας κάποιες ελκυστικές φράσεις, δεν αντιλαμβάνονται πως το παπικό «πακέτο» περιέχει και άλλα πράγματα: την καταδίκη της έκτρωσης και της ευθανασίας, των αντισυλληπτικών και των προγαμιαίων σχέσεων· τη νομιμοποίηση της κυβέρνησης του Βίκτορ Όρμπαν· την υπεράσπιση του εξορκισμού (!?) κ.ά. Είναι ενδεικτικό ότι για το 2021 το γερμανικό περιοδικό *EMMA* ανέδειξε τον συγκεκριμένο πάπα σε «μισογύνη της χρονιάς». Ως εκ τούτου είναι σε μεγάλο βαθμό συζητήσιμη η σημασία που αποδίδονται στα λόγια του πάπα: η θεσμική εκκλησία υπήρξε ανέκαθεν από τους

βασικότερους μηχανισμούς εξημέρωσης και δημιουργίας αλλόττητας. Εξάλλου από την άποψη της περιβαλλοντικής ευαισθησίας και του σεβασμού έμβιων και μη έμβιων οι ανατολικές θρησκείες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν περισσότερο οικοκεντρικές του χριστιανισμού, ενώ η λογική του δώρου (Μαρσέλ Μος) και η έννοια της συμμετοχής (Λουσιέν Λεβί-Μπριλ), που ορθά αναδεικνύει ο Χαζ (σσ. 129-136), από τη στιγμή που δεν γίνονται αντιληπτές ως κάτι που συμβαίνει «εκεί πέρα», αλλά ως κάτι που θα πρέπει να απασχολεί και τη δική μας κοινωνία, μπορούν να αποτελέσουν γόνιμα πεδία έρευνας και προβληματισμού.

Εν κατακλείδι, οι αναλύσεις του Χαζ παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για ένα ευρύ φάσμα προβλημάτων που χαρακτηρίζουν την καπιταλιστική εκμεταλλευτική πραγματικότητα, «καθώς ο καπιταλισμός δεν μας οδηγεί στην Ανθρωπόκαινο, αλλά μάλλον στη Νεκρόκαινο εποχή» (σ. 81), κρίμα που το βήμα δείχνει μετέωρο... γιατί καπιταλισμός σημαίνει πάνω από όλα εκμετάλλευση, παραγωγή -έμψυχων και μη- απορριμμάτων, κυριαρχία, φυλετικοποίηση κάθε μορφής, ανθρωποκεντρισμό, βάσει μιας συγκεκριμένης αντίληψης του ανθρώπου, εργαλειακός και υπολογιστικός λόγος, κατάκτηση και ανακάλυψη νέων χώρων προς κατάκτηση: αυτά είναι στοιχεία συμφυή στον καπιταλισμό, δίχως τα οποία δεν μπορεί να υπάρξει, εξού και δεν αρκούν ούτε οι ευσεβείς πόθοι ούτε τα κοινότοπα λόγια, ιδιαίτερα όταν βγαίνουν από το στόμα του εκπροσώπου ενός μάλλον πολιτικού και οικονομικού, παρά πνευματικού, θεσμού. Αν ο ρατσισμός όπως και οι κάθε μορφής ιεραρχικές ταξινομήσεις και διαχωρισμοί αποτελούν δομικά στοιχεία του καπιταλισμού και της πυραμιδικής κοσμοθεώρησης, και όχι απλές προκαταλήψεις που με κάποια καλή βούληση μπορούμε να αντιμετωπίσουμε, χωρίς να διαταραχθούν οι πολιτικές και οικονομικές σχέσεις (κάτι για το οποίο δεν γίνεται λόγος στο βιβλίο), είναι ιδιαιτέρως αμφίβολο κατά πόσο αρκούν οι αγαθές προθέσεις για την επίτευξη μιας ριζικής αλλαγής παραδείγματος, ώστε το βίαια φυλετικοποιημένο και απορριμματοποιημένο πλάσμα να αποκτήσει μία αληθινή υπόσταση, παναπεί αναγνώριση.